

זאב ז'בוטינסקי ו-'ספר הקטרוג והאמונה' מאת ד"ר חיה בינוסוביץ

נדפס ב-האומה, 209, נ"ה (אביב תשע"ח, פברואר 2018), עמ' 95-106

בחודשים שלאחר הופעת 'ספר הקטרוג והאמונה' שמו להם אצ"ג והוצאת 'סדן' למטרה להפיץ אותו בקרב הקוראים הרביזיוניסטים בארץ ישראל ובגולה, ואף ציפו ממנהיגי הצה"ר ובית"ר וכן ממערכות העיתוננים הרביזיוניסטים שיהיו מעורבים בשיווקו. בנסיבות האלה אפשר לשער עד כמה החשיב אצ"ג את התרשמותו של זאב ז'בוטינסקי מספר השירים החדש.¹ ואכן, הוכחה לחשיבות שייחס המשורר לעמדתו של ראש תנועת בית"ר ונשיא מפלגת הצה"ר בנוגע לשיריו בכלל אפשר אולי למצוא במכתב ששלח אל מערכת עיתון 'המשקיף' באדר תש"ד, שכן בסופו הביע צער על שבמלאות יובל שנים ליצירתו הספרותית כבר אין ז'בוטינסקי לצדו:

מה יש כאן להוסיף? - - אם נתתי פעם את דעתי על ענייני יובל שירה שלי בזמן מן הזמנים, לא פיללתי אזי: שתחסר לי הברכה היקרה ביותר מיזו הטובה של האביר הטהור, משורר ומנהיג: זאב ז'בוטינסקי. כי מי כמוהו אהב עברית, שיר ומשורר. אינני יודע משל לו בין מנהיגים והרי הוא שפון באדמת אמריקה [...].²

פסקה זו מעידה בבירור על קרבה מסוימת בין השניים, אך מאחר שאצ"ג ציין במכתב במפורש "אם נתתי פעם את דעתי על ענייני יובל השירה שלי", וכן הצהיר בנוגע לז'בוטינסקי ש-"מי כמוהו אהב עברית, שיר ומשורר", נראה שבמיוחד חסרה לו בעת ההיא חוות הדעת של מנהיגו על שיריו. יש להניח שביקורתו של ז'בוטינסקי על 'ספר הקטרוג והאמונה' הייתה חשובה לאצ"ג לא רק משום שהיה בעבורו מנהיג נערץ, מורה דרך ושותף נאמן לפעילותו האידיאולוגית בתחומי ההסברה והכתיבה העיתונאית בתנועה הרביזיוניסטית,³ אלא מפני שבספר שירים זה ראה את פסגת יצירתו הספרותית.⁴ הדעת נותנת אפוא שאצ"ג ציפה לביקורת על 'ספר הקטרוג והאמונה' ממי שהיה בעצמו סופר, משורר ומתרגם, וידע להבחין בערכה של שירה קנונית, מופתית, ולכן אין להתפלא שז'בוטינסקי נמנה עם המנהיגים ואנשי הרוח הראשונים שהוצאת 'סדן' שלחה להם עותק מהספר.

¹ המאמר הוא עיבוד של סעיף מעבודת הדוקטור 'ההתקבלות של "ספר הקטרוג והאמונה" לאורי צבי גרינברג: היבטים היסטוריים וסוציו-ספרותיים בהנחייתה של הפרופ' תמר וולף-מונוזון. הסעיף חותם את הפרק השלישי על 'ההתקבלות של "ספר הקטרוג והאמונה" בקרב הרביזיוניסטים ובקרב חברי בית"ר בארץ ישראל ובגולה'.

² מכון ז'בוטינסקי, 'מכתב למערכת [בעניין יובל]', כ"ח באדר תש"ד (23.3.1944), תיק אצ"ג, העתקי מכתבים 1940-1944; אצ"ג, **כל כתביו**, כרך יח, ערך: דן מירון, מוסד ביאליק, ירושלים תשע"ד, עמ' 50 (להלן: אצ"ג, **כל כתביו**).

³ על פעילותם המשותפת של אצ"ג וזאב ז'בוטינסקי ראו: עליזה גרינברג טור-מלכא, 'כתף אל כתף – זאב ז'בוטינסקי ואורי צבי גרינברג', **האומה**, לו (140) (קיץ תש"ס – 2000), עמ' 68-72 (להלן: עליזה גרינברג טור-מלכא, 'כתף אל כתף'). במאמר הדגישה גרינברג בנוגע לשניים ש-"שנים רבות לחמו זה לצד זה, במלחמה המדינית-פוליטית להצבת ציון והקמת המדינה העברית – כמטרה הסופית של הציונות; לעומת המטרות שהציבו לפנייה מנהיגי היישוב הארץ-ישראלי, ומנהיגי היבנד' בגולה". עוד ציינה שכשקראה את הקדמתו של אצ"ג לספרו הביוגרפי של יהודה יערי **זאב ז'בוטינסקי: חייו ופעולותיו** (תרצ"א), נדהמה מקרבת הנפש והרוח העמוקה של אצ"ג אליו, שכן לא מצאה קרבת נפש כזו בכתיבתו על שום אדם אחר.

⁴ לדברי עליזה גרינברג, אצ"ג ראה ב-'ספר הקטרוג והאמונה' "אבן הראשה המעטרת את ספריו". ראו: עליזה גרינברג טור-מלכא, 'שירי "כרוניקה שחורה / קרע הברית": מתוך "ספר הקטרוג והאמונה"', **צפון ה** (תשנ"ח), עמ' 9.

ואולם מפתיע לגלות שז'בוטינסקי לא כתב שום מאמר ביקורת על ייחודו הפואטי של 'ספר הקטרוג והאמונה', ואפילו לא רשימה קצרה שתצביע על התמות שאצ"ג הטביע בו, הגם שמקצתן הלמו כל כך את משנתם המדינית והאידיאולוגית המשותפת. אדרבא, תגובתו של ז'בוטינסקי הסתכמה באיגרת לקונית ששלח אל אצ"ג ממקום מושבו בלונדון, כחודש וחצי לאחר צאת הספר:

אדון אורי צבי היקר, אודה-נא לו על מתן ספרו. בדרכי לאפריקה הדרומית אקרא בו, ודרך המילים אחוש באישיות המחבר, ארגיש את טפת העסיס ההילולי-העולמי – שמה נשמת אורי צבי גרינברג. ומי יתן ועוד אזכה לעבוד אתו יחד. מוקירו, ז'בוטינסקי⁵

אין לדעת מדוע הסתפק ז'בוטינסקי באיגרת קצרה כל כך, אך מעיון בה מתברר שאפילו לא נקב בשמו של ספר השירים, ואילולי סמיכות התאריכים בין צאת הספר למשלוח האיגרת לא יכולנו לדעת בוודאות שהתכוון ל-'ספר הקטרוג והאמונה'. כמו כן, בסוף האיגרת ייחל ז'בוטינסקי להזדמנות שיוכלו הוא ואצ"ג לעבוד יחד, ככל הנראה במערכות העיתונים הרביזיוניסטים, אך לא קרא לו להוסיף ולכתוב שירה. ואולם מעניין לגלות שביום שז'בוטינסקי כתב את האיגרת הלקונית שאישרה שקיבל את ספר השירים, שלח גם יצחק (אייזיק) רמבה, מזכירו האישי, מכתב אל אצ"ג, ועדכן אותו ששאל את הספר מז'בוטינסקי לערב אחד:

[...] אינני מבקר ולא חנני גם אלקים בכשרון=ההבעה המספיק... אבל כשהגיע ספרך בשביל ראש=בית"ר, לקחתיו לקרא לערב אחד והיה לי ליל=שמונים הלילה ההוא... אודך על שהדרת שנה מעיני, והנני לוחץ את ידך בלי=אומר ובלי=דברים.⁶

אפשר שז'בוטינסקי לא הספיק לקרוא את 'ספר הקטרוג והאמונה' ולהידרש לו ביסודיות, מפני היה טרוד בענייני התנועה, אך על רקע הקרבה בינו ובין אצ"ג, היינו מצפים שיפרסם תגובה שיש בה קורטוב של אהדה לספרו החדש, או לפחות גילוי של עניין בתוכנו ובצורתו. כמו כן, גם אם ז'בוטינסקי הסתפק בתגובה קצרה בלבד מיד כשקיבל את 'ספר הקטרוג והאמונה', מדוע לא פרסם תגובה מקיפה ומעמיקה מזו על אודותיו לאחר זמן, ולו רק כדי להפגין את התעניינותו בספר השירים של שותפו ורעו לדרך האידיאולוגית, או כדי לעודד את הקוראים הרביזיוניסטים בארץ ישראל ובגולה לקרוא אותו. זאת ועוד, רמבה תיאר את הרושם העז ש-'ספר הקטרוג והאמונה' הותיר בו, אך תמוה שלא הזכיר כלל את התרשמותו של ז'בוטינסקי מהספר, על אף שהיה מזכירו האישי הקרוב בעת ההיא, ובוודאי ידע האם עיין בו וכיצד הגיב. ואכן, 'השתיקה' של ז'בוטינסקי בנוגע להתרשמותו האישית, ולו הראשונית בלבד, מ-'ספר הקטרוג והאמונה' מעוררת פליאה גם למראה המכתב הנלהב ששלח אל אצ"ג רק כחודשיים וחצי

⁵מכון ז'בוטינסקי, זאב ז'בוטינסקי אל אצ"ג, י"ג באדר תרצ"ז (24.2.1937), מספר סימול: מ"ז א 1–2 / 27. האיגרת נדפסה לראשונה בכתב יד ובדפוס ב-'סלם', שנה ג, גיליון ה (כט) (מנחם-אב תשי"א), עמ' 4–5, ואחר כך נדפסה אצל חנן חבר, 'שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי', בתוך: חנן חבר, **מולדת המוות יפה: אסתטיקה ופוליטיקה בשירת אורי צבי גרינברג**, עם עובד, תל אביב תשס"ד, עמ' 120 (להלן: חנן חבר, 'שירת המנהיג ומנהיגות השירה'), וכן בתוך: זאב ז'בוטינסקי, **איגרות** (לערך: דניאל קארפי), מכון ז'בוטינסקי בישראל, ירושלים תשנ"ב, כרך יב: ינואר 1937-פברואר 1938, איגרת 45, עמ' 46 (להלן: זאב ז'בוטינסקי, **איגרות**).

⁶ארכיון אצ"ג, 4°1553, יצחק (אייזיק) רמבה אל אצ"ג, י"ג באדר תרצ"ז (24.2.1937), תיק אייזיק רמבה, מכתבים אל אצ"ג.

לפני הופעת ספר השירים. במכתב ביקש מהמשורר להשתקע בוורשה, ולייסד יחד אתו עיתון יומי חדש, אוונגרדי, שונה מכל העיתונים של מפלגת הצה"ר שנפוצו עד אז:

אדוני הנכבד ואורי צבי היקר, מאוד שמחתי להסכמת אדוני לבוא, אבל אני רוצה יותר שיבוא להשתקע לווארשה, בירת תבל, וניצור יחד עיתון יומי או אפילו שניים. קצה, קצה נפשי בסמרטוטים שנשתעבדנו להם עד עתה. כולנו פה רוצים לעשות התאמצות שגעונית, ולהפקיר את הכל ולברוא עיתון. בתנאי: אורי-צבי. זוהי דעת כולנו [...] כסף? אין. על כן אינני יכול עדיין להציע הצעות מדויקות. אבל יהיה כסף. כמובן לא יספיק; כמובן נסבול. אין דבר, ואני הקטן אתן רומן חדש ופיליטונים כבימי נעורי ו... ו... – אבל התנאי הוא אורי צבי.⁷

המכתב מעיד שז'בוטינסקי הכיר בערך כתיבתו הפובליציסטית הייחודית, הנועזת ואפילו המהפכנית של אצ"ג, ראה בו שותף לעבודה עיתונאית לא השגרתית שהצריכה "התאמצות שיגעונית" כלשונו, ואף התנה את "בריאת" העיתון החדש בהשתתפותו. ואולם המכתב גם מוכיח שכשז'בוטינסקי נזקק לכישורי הכתיבה הווירטואוזית של אצ"ג, עשה כל מאמץ לשדל אותו להשתלב בעשייה העיתונאית הנמרצת והשוטפת של התנועה הרביזיוניסטית בגולה במכתב מחמיא ורווי דברי שבח, ולא הסתפק בפנייה לקונית, רשמית, כמו זו שהפגין באיגרת התודה על המשלוח של 'ספר הקטרוג והאמונה'.

בהקשר זה יש לציין ששתי האיגרות שז'בוטינסקי שלח אל אצ"ג – זו שהציע בה למשורר לייסד יחד עיתון חדש, וזו שהודה בה על קבלת 'ספר הקטרוג והאמונה' – התפרסמו לראשונה בשנת תשי"א, באותו גיליון של כתב העת 'סולם'; בעמוד אחד בכתב ידו של ז'בוטינסקי ובעמוד שמולו בדפוס. פרסום האיגרות יחד מעיד שהדי"ר ישראל אלדד, עורך כתב העת, ראה בשתיהן אסמכתאות שוות ערך, המוכיחות שז'בוטינסקי העריך את כל יצירתו של אצ"ג – העיתונאית והפואטית. ואכן, ספק אם אלדד היה מסוגל להבחין בעת ההיא בהבדל הגדול בנוסח שבין שתי האיגרות, אך גם אם הבחין בלשון הלקונית של איגרת התודה על 'ספר הקטרוג והאמונה', אפשר שבכל זאת החליט להציגה כהוכחה לחשיבות שייחס ז'בוטינסקי גם ליצירתו הפואטית של אצ"ג. זאת ועוד, עליזה גרינברג ציינה במאמרה שב-כ"ב בטבת תרצ"ח (26.12.1937) כתב ז'בוטינסקי אל הדי"ר יהושע השל ייבין על רצונו לתרגם שירים אחדים של אצ"ג לרוסית, וגם העירה ש-י"מה צר שלא נתפנה לשם כך!⁸ ואולם בדיוק בתאריך שהזכירה גרינברג שלח ז'בוטינסקי איגרת מלונדון אל נציבות בית"ר ביוהנסבורג שבדרום אפריקה, והודה בה לנציגי הקן שהעניקו לו חוברת פואמות משירת העולם שכרכו במיוחד בעבורו, ובה השיר 'העורב' מאת אדגר אלן פו שתרגם לרוסית ולעברית:

תודות עד אין קץ בעבור הספר הנחמד. קיבלתי אותו לפני חמישה ימים, ובכל ערב עד מאוחר בלילה פשוט אינני יכול להתנתק ממנו. אני גאה מאוד ומעודד כשאני מעלה על

⁷ מכון ז'בוטינסקי, זאב ז'בוטינסקי אל אצ"ג, ז' במרחשוון תרצ"ז (23.10.1936), תיק זאב ז'בוטינסקי, מכתבים אל שונים - תיק ב (18.9.1936 – 30.12.1936). המכתב נדפס לראשונה בכתב יד ובדפוס ב-סלם, שנה ג, גיליון ה (כט) (מנחם-אב תשי"א), עמ' 4-5, ואחר כך בתוך: זאב ז'בוטינסקי, איגרות, כרך יא: 1936, איגרת 331, עמ' 320-321.
⁸ עליזה גרינברג טור-מלכא, 'כתף אל כתף', עמ' 70.

הדעת, ששום קיסר בעולם לא התהדר מעולם בספר דומה לזה; ואין באפשרותי לומר לכם, עד כמה אני חש את תשומת הלב העדינה והדקדקנית אשר נדרשה כדי ללקט את החומר [...]»⁹

בנסיבות האלה נותר גם ההסבר ההגיוני לכאורה שז'בוטינסקי לא התפנה לעיין ב-'ספר הקטרוג והאמונה' בשל צוק העתים מוקשה, שכן מתברר שלקריאת הפואמות האהובות עליו משירת העולם מצא זמן גם בתוך עיסוקיו הרבים ונסיעותיו התכופות. כמו כן, שלא כמו באיגרת התודה הלקונית ששלח אל אצ"ג בנוגע לספר שיריו, באיגרת זו דיווח ז'בוטינסקי לידידיו ביוהנסבורג שכל ערב שקע בקריאה מהנה בחוברת שהעניקו לו, בלי שהיה יכול להתנתק ממנה. על 'שתיקתו' של ז'בוטינסקי בעניין 'ספר הקטרוג והאמונה' אפשר ללמוד בעקיפין גם ממאמרו של יצחק (אייזיק) רמבה 'האיש', שנדפס באלול תש"ד.¹⁰ במאמר טען רמבה שז'בוטינסקי תכנן בשנת 1938, בעת חופשתו בעיירה סטראטפורד, לתרגם כמה משירי אצ"ג, ככל הנראה לאנגלית, ולפרסמם בעיון היהודי-אנגלי החשוב *Jewish Chronicle*, אך כיוון שחלה לא הספיק לממש את תכניתו. ואולם גם ממרחק הזמן, כמו בלילה ששאל מז'בוטינסקי את 'ספר הקטרוג והאמונה', רמבה לא הזכיר את דעתו של פטרונו על ספר השירים, ומדבריו לא עולה שתכנן לתרגם מהשירים שכונסו בו דווקא.

ולבסוף, העיתונות הרביזיוניסטית פיתחה תלות מוחלטת בז'בוטינסקי, וכמעט כל עיתוני הצה"ר או בית"ר מינו אותו לעורך, לחבר מערכת או למשתתף קבוע.¹¹ ואף על פי כן, עד עתה לא מצאתי תכתובות המעידות שמישהו מעורכי העיתונים הרביזיוניסטים בארץ ישראל או בגולה פנה אל ז'בוטינסקי, וביקש שיכתוב מאמר ביקורת על 'ספר הקטרוג והאמונה', וגם לא איתרתי שום מסמך המוכיח שהוצאת 'סדן' ביקשה ממנו לפרסם תגובה על הספר החדש.

למקרא הדברים האלה, אין לדעת בבירור מפני מה הסתפק ז'בוטינסקי בתגובה קצרה ותמציתית כל כך על 'ספר הקטרוג והאמונה', וגם אי אפשר להסיק בוודאות עד כמה העריך מבחינה פואטית את השירים שאצ"ג כינס בו. עם זאת, ההנחה שהטרדות המרובות וצוק העתים הם שמנעו ממנו להידרש ביסודיות אל ספר השירים נראית דחוקה, שכן הממצאים מוכיחים שעם כל עיסוקיו, הוסיף גם בשנים ההן לפרסם מאמרי פובליציסטיקה בעיתונים הרביזיוניסטים, לכתוב שירה לירית והמנונים ציבוריים, ואף לקרוא בשקיקה פואמות משירת העולם.

ההסבר היחיד שנותר אפוא ל-'שתיקתו' של ז'בוטינסקי בנוגע ל-'ספר הקטרוג והאמונה' הוא הניגוד העמוק בין השקפת עולמו האסתטית-תרבותית לזו של אצ"ג באשר לתפקידיה של השירה ולמעמדו של המשורר בעידן של שחרור לאומי. חנן חבר לדוגמה קבע שהיחסים בין ז'בוטינסקי לאצ"ג נרקמו בעיקר בתחום הפוליטי ובפוליטיקה של התרבות והספרות הציונית, ואף על פי שניהם פעלו כמשוררים, כמעט לא נמצאו זיקות לשון בכתבתם השירית.¹² עוד טען שקיים הבדל ניכר בתפקיד שכל אחד מהאישים הועיד לשירה בעולמו הרוחני והפוליטי, וכן שכל אחד מהם הושפע בתפיסתו הפואטית ממקור אחר: ז'בוטינסקי - מהשירה הרוסית הקלאסית, ואצ"ג -

⁹ ז'בוטינסקי, **איגרות**, כרך יב: ינואר 1937 – פברואר 1938, איגרת 244, עמ' 269.

¹⁰ יצחק (אייזיק) רמבה, 'האיש': שלושים שנות יצירתו של אורי צבי גרינברג, **המשקיף**, כ"ז באלול תש"ד (15.9.1944), עמ' ג-ד.

¹¹ מינה גראור, **עיתונות ומפלגה: קשרי גומלין בין המפלגה הרביזיוניסטית לעיתונות** (להלן: מינה גראור, **עיתונות ומפלגה**), מכון ז'בוטינסקי בישראל, תל אביב תשס"ב, עמ' 12.

¹² חנן חבר, 'שירת המנהיג ומנהיגות השירה', עמ' 103-133.

מהאקספרסיוניזם ומהפוטוריזם. חבר הסיק אפוא שעם כל שיתוף הפעולה וההערכה הדדית ששררו בין ז'בוטינסקי לאצ"ג, כמעט לא הייתה יכולה להיווצר זיקה פואטית בין תרגומי השירה הלירית והפסיבית של האחד לקובצי השירה האקספרסיוניסטיים והמסוערים של האחר.

לדברי חבר, ז'בוטינסקי הרגיש רק "אורח לשעה במעשה הספרות", ולא החשיב את עצמו לחלק מהפנתאון של משוררי השירה העברית המודרנית, על אף שהנחיל למערכת הספרות תרגומי שירה חדשניים. לעומת זאת, באצ"ג ראה ז'בוטינסקי למשורר לאומי דוגמת ביאליק בדורו, ועם כל הסתייגותו מהמתכונת הפואטית של שיריו בשנות ה-30 ומהמשיחיות הפוליטית והמיליטנטית שהפגין בהם, הכיר "בסמכותו התרבותית", שניזונה ממעמדו כמשורר עברי במערכת הספרות. ולבסוף, חבר ציין שעם כל חילוקי הדעות הפוליטיים והפואטיים בין השניים, עדיין היה אצ"ג בעיני ז'בוטינסקי "ראש וראשון למעשה הספרותי", ולכן הפריד בין יצירתו הספרותית לכתבתו הפובליציסטית, ואף הזמינו להשתתף בעיתון הרביזיוניסטי החדש שתכנן לייסד בוורשה. עוד העיר שהשניים הקפידו על שיתוף פעולה למראית עין בכל התחומים, ונמנעו מלערער בגלוי זה על מעמדו של זה, שכן ממילא נרדפו בשל עמדותיהם המדיניות והאידיאולוגיות.

גם דן מירון נדרש למאפייניהם הפואטיים והתמטיים של תרגומי השירה שז'בוטינסקי פרסם בשנת תרפ"ד (1923),¹³ והדגיש בעיקר את חדשנותם, את ההבדלים בין המגמות שנמצאו בתרגומים אלה ובין מאפייניה של השירה העברית החדשה מבית מדרשם של ביאליק ושאר משוררי התחייה, וכן את היות התרגומים מבשרי השירה העברית המודרנית של אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן, יונתן רטוש ועוד, שקנתה לה אחיזה בשנות ה-30.

מירון, כמו חבר, הבחין בין הארס-פואטיקה של אצ"ג ובין תפיסתו של ז'בוטינסקי את תכלית השיר ואת תבניתו. לדבריו, ז'בוטינסקי בחר לתרגם משירת העולם, ובעיקר מהשירה שמקורה במערב אירופה ובארצות דוברות אנגלית, מחזות ושירים ליריים שבלטו בפואטיקה וירטואוזית, בהלוך רוח של יגון ופסיביות ובעיסוק באישי-אינדיבידואלי או באוניברסאלי. כמו כן, מתרגומו נעדרו לחלוטין המוטיב הציבורי, נעימת התוכחה או התמיכה בקבוצה כלשהי, וכן השאיפה לחולל שינוי בסדרי העולם. לעומתו, אצ"ג העמיד "מודל הפוך" של שירה "אנטי-מוזיקלית" ואנטי-צורנית, שביטלה את החיץ בין הפיוטי לדיסקורסיבי, ולכן גם בין השירי לפוליטי, חיבה את המיזוג של המבע האישי עם המבע הקולקטיבי-נבואי, ונעשתה שופר לתיקון משיחי של המציאות.¹⁴

מירון סקר אבחנות נוספות בין תרגומי השירה של ז'בוטינסקי למאפייניה של שירת אצ"ג, ובייחוד את הכרעתו של ז'בוטינסקי בעד ההטעמה המלרעית וההגייה הספרדית לעומת נטייתו של אצ"ג עד ראשית שנות ה-30 להטעמה המלעילית ולהגייה האשכנזית. לדבריו, ז'בוטינסקי העדיף את השירה השקולה, החרוזה, ה-"בְּהִירְנִית", ואילו אצ"ג נטה ל-"אקספרסיוניזם ה-'קולני-נאומי", וכן ל-"טקסטים אסוציאטיביים-פרועים, שהבנתם ברובד הסמנטי הראשוני ביותר באמת קשה מאוד". ואולם נראה שלשיא הדיון בהבדלים שבין השקפותיהם הפואטיות והאסתטיות של שני האישים הגיע מירון כשהציע תשובה נועזת למדי לחידת 'שתיקתו' של ז'בוטינסקי בנוגע ל-'ספר הקטרוג והאמונה':

¹³ דן מירון, הגביש הממקד: פרקים על ז'בוטינסקי המספר והמשורר, מוסד ביאליק, ירושלים תשע"א עמ' 169-71.
¹⁴ שם, עמ' 95, 103.

מותר לומר בהחלט ששניים אלה, שהיו עתידים להגיע בשנות השלושים לשיתוף פעולה מלא (אם כי לא נוח ולעתים מתוח) בתנועה הרביזיוניסטית (הצה"ר) ובהסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח) שהקימה, היו מבחינה רוחנית ופואטית, דבר והיפוכו. אמנם הם לא אמרו בציבור דבר בגנות יצירתו הספרותית של זולתם, וז'בוטינסקי אף ידע להוקיר, בתור פוליטיקאי, את גודל הזכייה הציבורית שנפלה בחלקה של תנועתו עם הצטרפותו של המשורר הכריזמטי ובעל המוניטין לשורותיה. עם זאת, אנו רשאים לנחש שמי שיצר את תרגומי 'העורב' ו-'אנבל לוי' לא יכול להתפעל לא מ-אימה גדולה וירחי' ואולי גם לא מ-'ספר הקטרוג והאמונה', שרוב פרקיו היו חייבים להיראות בעיניו דברי שיר לשעתם, שהיו צריכים להיווצר במסגרת של פואטיקה פלקטית של המנון או שיר תוכחה פוליטי.¹⁵

בדבריו יצר מירון לראשונה אבחנה ברורה בין אהדתו של ז'בוטינסקי לכתיבתו הפובליציסטית של אצ"ג ובין הסתייגותו מיצירתו הפואטית, וכן העלה את האפשרות הבלתי נמנעת ש-'ספר הקטרוג והאמונה' לא היה לרוחו של ז'בוטינסקי, ולכן לא הגיב ישירות על תוכנו ועל צורתו. אפשרות זו מתיישבת עם עמדתו של מירון בדבר ההתקבלות של 'ספר הקטרוג והאמונה' בכלל, שכן במקום אחר קבע ששני מחזורי השירה רוויי הקטרוג 'רקב לבית ישראל: משא' ו-'לא אל לא מלך לא גבור': שירי קיץ תרצ"ו,¹⁶ שנכתבו בימי מאורעות תרצ"ו, זמן רב אחרי שנכתבו רוב השירים שכונסו בספר – הם שקבעו בסופו של דבר את התקבלותו השנויה במחלוקת, שכן לא רק שפתחו אותו וחתמו אותו, ולכן הותירו מטבע הדברים רושם עז ביותר, אלא גם נפלו ברמתם ממחזורי השירה ומהשירים המוקדמים שמוקמו ביניהם.¹⁷

הדעת נותנת אפוא שגם ז'בוטינסקי לא היה יכול להשתחרר מהרושם האמביוולנטי שהותירו בו מחזורי השירה הקשים, עם כל זה שהוקיר את תרומתו הפובליציסטית של אצ"ג לתנועה הרביזיוניסטית. ייתכן שאפילו סבר, כמו שטען מירון, שהשירים שכונסו ב-'ספר הקטרוג והאמונה' היו "דברי שיר לשעתם", שמקומם "במסגרת של פואטיקה פלקטית של המנון או שיר תוכחה פוליטי", אך אין מקומם בהיכלה של השירה העברית החדשה. אמנם גם ז'בוטינסקי כתב שמונה המנונים ושירי זמר ציוניים-פוליטיים, כמו 'שמאל הירדן', 'שיר בית'ר', 'הנדר', 'כולה שלי' ועוד, אך לדברי מירון, יש להפריד את ההמנונים הבודדים שכתב מכלל שירתו הלירית, הצרופה, ש-'נועדה להנאה חושית ואינטלקטואלית ולעוררות רגשית", לנתק אותם מהרצף של יצירתו הספרותית, ולראות בהם "צורך פרקטי בלבד", שנועד לעורר את ההמונים ולהכשירם לפעולה. באין ראייה היכולה לאשש או להפריך את מסקנתו של מירון, נראה שזהו ההסבר היחיד המתקבל על הדעת לתגובתו הצוננת של ז'בוטינסקי על 'ספר הקטרוג והאמונה'.

ועם זאת, חבר ומירון הניחו שגם אם 'ספר הקטרוג והאמונה' של אצ"ג לא היה לרוחו של ז'בוטינסקי, נזהרו השניים שלא לגנות בפומבי זה את יצירתו הספרותית של זה, שכן שניהם היו נתונים למתקפות חוזרות ונשנות מצד יריביהם הפוליטיים, וכל מחלוקת ביניהם עוררה תסיסה ושמחה לאיד בעיתונות של תנועת העבודה. דוגמה למחלוקת בין אצ"ג לז'בוטינסקי, ששימשה עילה למתקפה ארסית ומשתלחת נגדם בעיתוני המחנה היריב, הייתה היעדרותו של אצ"ג מוועידת הצה"ר העולמית שהתכנסה בקראקוב בינואר 1935, מפני שהתנגד להסכמים שנחתמו

¹⁵ שם, עמ' 101-102.

¹⁶ אצ"ג, **כל כתביו**, כרך ג, תשנ"ב, עמ' 9-29, 141-176.

¹⁷ דן מירון, **אקדמות לאצ"ג**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ג, עמ' 126-127.

בין ז'בוטינסקי לדוד בן גוריון בנוגע להפסקת האלימות בין המפלגות הציוניות, ובאשר ליחסי העבודה בארץ ישראל בין הפועלים משני המחנות.¹⁸ עיתון 'השומר הצעיר' לדוגמה דיווח בלעג כמה ימים לאחר שהסתיימה ועידת הצה"ר על היעדרותו של אצ"ג ממנה :

[...] הפטיש הגדול אורי צבי גרינברג לא נאות לבוא לוועידה, כידוע. אבל ז'בוטינסקי רצה, כנראה, לכנס אותו תחת חופת הוועידה ולא רצה לוותר עליו. [...] **וכן נשלח שליח מיוחד באווירון** להביאו. הקצין הופמן עף מקראקא לוארשא, אך לשווא. הפייטן הלאומי לא קבל את פני הקצין, אף לראות את פניו לא רצה.¹⁹

גם עיתון האיכרים 'בוסתנאי' נדרש בהפגנתיות להיעדרותו של אצ"ג מוועידת הצה"ר :

[...] ההסכם עם הסתדרות-העובדים היה לא רק צעד מחוכם, אלא ניצחון תכסיסי ממדרגה ראשונה. [...] סימנים של התפכחות הראה ז'בוטינסקי גם בוועידת קרקא. הוא רסן את האגף הקצוני שלו, ויתר על שופרו הפיוטי גרינברג [...] וגם ההחלטות שנתקבלו בוועידה הניחו מקום למו"מ על עבודה משותפת.²⁰

ואולם הפליא לעשות עיתון 'דבר', כשפרסם לאחר הוועידה את השיר 'על קטב הגדלון', שכותרתו רמזה לספרו של אצ"ג 'אנקראון על קטב העצבון', ותוכנו לעג למשורר, שלא רק נטש את תנועת העבודה בשלהי שנות ה-20, אלא גם לקה בשיגעון גדלות, ומרד בז'בוטינסקי, מנהיגו הנערץ:²¹

מי אָנִי? חֲלִיף עֲבָדָאֵלָה?
שֶׁר בְּסִין? שְׁלֹטֵן בְּגָדָד?
לא! לְמַעֲלָה, עוֹד לְמַעֲלָה:
ראש בֵּיתָר אֶהְיֶה, הַיָּדָד!

ז'בוטינסקי סִנְבֵּלֵט הוּא,
הוּא (לְאֶשְׁרֵי!) עֶזֶב חֲזִית!
אָנִי לְמַעֲלָה, הוּא לְמַטָּה, -
הוּ, עֲכָשִׁיו אָנִי שְׁלִיט!

מוֹסוּלִינִי, הַיִּטְלָר, מוֹזְלֵי -
לא יִגְיֵעוּ לְקַרְסְלֵי!
הַבֵּיתָר שְׁלִי, וְעַז לִי

¹⁸ ההסכם השנוי במחלוקת בין ז'בוטינסקי לבן גוריון נחתם בלונדון באוקטובר 1934, ואושר ברוב מכריע בוועידת הצה"ר העולמית השישית שהתקיימה בקרקוב, ב-ה'י"ב שבט ה'תרצ"ה (9-14 בינואר 1935), חרף התנגדות הפלג המקסימליסטי של המפלגה בארץ ישראל. ראו: מינה גראור, **עיתונות ומפלגה**, עמ' 119-116; יעקב גולדשטיין ויעקב שביט, **ללא פשרות: "הסכם בן-גוריון - ז'בוטינסקי" וכישלונו, 1934-1935**, יריב-הדר, תל אביב 1979, עמ' 55-96.

¹⁹ [בלי מחבר], 'עוללות מועידת הרביזיוניסטים', **דבר**, תוספת ערב, י"ח שבט תרצ"ה (22.1.1935), עמ' 7.

²⁰ [בלי מחבר], 'בתפוצות הגולה: הרביזיוניזם במדרון', **בוסתנאי** ו (מדד), (תרצ"ה, 1935), עמ' 10.

²¹ [בלי מחבר], 'על קטב הגדלון', **דבר**, תוספת ערב, י"ח שבט תרצ"ה (22.1.1935), עמ' 8.

לְהַכְנִיעַ אֶת מִפְּאֵי־י!

הָבו גִּדְל, גִּדְל הָבו :

פִּיטוֹן, שְׁלִיט, - הַכֹּל אֲנִי!

וְכַבּוּדֵי מַה רַב הוּא, רַב הוּא –

עוֹד תִּרְאוּ מִי אוֹרֵי צְבִי!

המחלוקת הפנים-מפלגתית בין אצ"ג לז'בוטינסקי נעשתה מקור השראה גם לכותבי הסטירות לפורים בשנה ההיא, כמו הסטירה 'מגילת ההסכם', שנדפסה במתכונת של פרקי מגילת אסתר:²²

א. ויהי בימי ולדימיר הוא ולדימיר המולך בשבע ועשרים ומאה מדינה, אשר משני עברי "הירדן". בימים ההם, כשבת ולדימיר על כסא המנהיגות, [...] בשנת השתים לרצח ערל-זה-רב, עשה בקרקוי העיר משתה פאראד לכל קציניו חיל הצה"ר והבית"ר. בהראותו את יושר כבוד מנהיגותו לפני כל יודעי דת ודין [...] גם אורי-צבי עשה משתה בריונים בבית המלכות, אשר למכסימליסטים. ויהי כטוב לב המנהיג בין "ניצחון האמת" – ויאמר להביא לפניו לקרקוי המדינה גם את המכסימליסטים. וימאן אורי-צבי לבוא לקרקוי כדבר המנהיג. ויקצוף המנהיג מאוד וחמתו בערה בו. ויאמר המנהיג לחכמים [...] : מה לעשות למכסימליסטים, אשר לא עשה אורי צבי את מאמר המנהיג? ויאמר הקצין סריסן : "לא על המנהיג לבדו עוו המכסימליסטים, כי אם על כל הצה"ר כולו, ודי בזיון וקצף! אם על המנהיג טוב, יכתב בדתי גירגשיה, אשר לא יבואו המכסימליסטים בחצר המנהיג, ומלכותם יתן למינימליסטים הטובים מהם." וייטב הדבר בעיני המנהיג [...]

אפשר שהתגובות הלועגות והמתריסות שהופנו אל אצ"ג ואל ז'בוטינסקי בשל המחלוקת הפוליטית שהתגלתה ביניהם מסבירות מדוע הקפידו השניים לשמור על אחדות השורות כלפי חוץ, ומפני מה נמנע ז'בוטינסקי מלבקר את 'ספר הקטרוג והאמונה', גם אם שליטתו במכמני השירה והאסתטיקה יכלה להניב את אחת הביקורות הפואטיות החשובות על הספר בעת ההיא. אני נוטה אפוא לקבל את מסקנתו של דן מירון, ולפיה ז'בוטינסקי לא כתב שום מאמר ביקורת על 'ספר הקטרוג והאמונה', מפני שהן תוכנו והן צורתו לא תאמו את תפיסת עולמו הפואטית-אסתטית. עם זאת, ז'בוטינסקי גם הקפיד שלא לצאת בגלוי נגד יצירתו הספרותית של שותפו לדרך המדינית, האידאולוגית והעיתונאית, ולכן הסתפק באיגרת הלקונית ששלח מיד כשקיבל עותק מהספר. ואולם חשוב לחזור ולהדגיש שגם אם דעתו של ז'בוטינסקי לא הייתה נוחה מ-'ספר הקטרוג והאמונה', הלה ידע להעריך את כישורי כתיבתו הפובליציסטית של אצ"ג, הכיר בתרומתו העצומה לעיתונות הרבזיוניסטית, ואף פנה אליו שוב ושוב בהצעות להשתתף בעיתוני המפלגה הקיימים, או לייסד עיתונים חדשים, אוונגרדיים ויצירתיים.

²² מ' שא, 'מגילת ההסכם: מדויקת היטב על פי המציאות', בתוך: אברהם לב (עורך), **מהודו ועד כוש: חוברת סטירית-הומוריסטית**, דפוס אחדות, תל אביב פורים תרצ"ה, עמ' 7.